

BANDORA MELAYÊ CIZÎRÎ LI SER HELBESTVANÊN KURD

MÎNAK: LAXER/MELA UMERÊ AŞIQ

Hacı Yılmaz

Enstîtuya Zimanê Zindî-Makezanista Ziman û Çanda Kurdî Wan- Unîversîteya Van
Yüzüncü Yılê \ Turkiya

Puxte

Laxer yek ji şairên helbesta klasîk a kurdî ye ku di dawîya sedsala 19em û di nîvê pêşîn ê sedsala 20em da jîyaye (1866? – 1927). Ew li devera Miksê li gundê Tînîsê hatîye dinê û niha li gundê Sêvistanî/Zivistanîyê ya Artemêta Wanê medfûn e. Ji malbateke malmela ye û binemala wan ji herêma Behdînanê tê.

Wî di medreseyan navdar ên wek Medreseya Mîr Hesenê Welî, Medreseya Sor û Medreseya Arwasê da xwendîye. Wek şairekî mutesewif, ew girêdayî terîqa neqşîbendîyê bûye û di babeta edebîyatê da jî di bin tesîra Melayê Cizîrî da gelekî maye, wate ew qas maye ku di navbera şêwaza qalibên hin helbestên wan da gelekî manendi heye. Helbestên wî bi temayên wek tesewifî, evînî, dînî û siruştî sêwirîne. Dîwana wî ya ku di destê kurê wî da mabû rojekê duçarî lehîya ba û baranê dibe û jê encax, bîst û heşt lib kurmancî, yek farisî û yek erebî; bi tevahî sih lib helbest dimînin. Laxer bi van her sih helbestên bijare ve derbasî dîroka helbesta kurdî ya klasîk dibe.

Di nava gel da wek Mela Umerê Aşiq an jî Mela Umerê Tînîsîyê Miksî tê nasîn, bes lew ku wî di helbestên xwe da wek mexles Laxer bi kar anîye, di dîroka lîteratura helbesta kurdî da wek şair Laxer tê zanîn.

Di vê gotara xwe da em dê li ser jîyan û helbestên wî agahîyan bidin, her wisa bidin nişan ka çawa û çî qas di bin bandora Melê da maye.

Peyvên Serekî: *Laxer, Mela Umerê Aşiq, Edebîyata Klasîk, Dîwan, Tesewuf*

Agahîyên Der Heqê Jîyana Laxer da

Di çêbûn û geşedana însên da gelek faktor hene ku her yek ji hêlekê ve tesîrê li însên dike. Malbat û erdnîgarî jî ji wan du hêmanên girîng in ku rasterast bandorî li beden, kesayetî, kar û mijûlahîya meriv dikin û cihana wî dîyar dikin. Laxer jî di alîyê van her du faktorên da yekî bi siud û talih bûye ku di nav malbateke eşîrî û xwenda da tê dinê û li herêmeke wekê Miksê ku bi tarîxa mîrektî, bajarvanî, ilm û medreseyan xwe ve meşhur e, dijî. (Yılmaz, 2019: 21)

Mela Umer kurê Abdussemedî ye û ji malbata 'Etûyîyan e ku di nav eşîrên Miksê da eşîreteke xurt û navdar bûye. Navê dêya wî Şewqîye ye; hetta bi zêdenav digotinê Şîmşeqîqe. Jineke zehf saliha bûye. Bi xwe jî mintesibê şêxê Arwasê bûye, yanê mensûbê Şêx Fehîmê Arwasî. (Taşkın, 2017)

Ev malbat li devera Miksê wek eşîreta Tînîsî jî tê naskirin, ku Tînîs gundeki Miksê ye û dikeve başûrê navçê, li nêzî derdora Arwasê. Tê zanîn ku ev derdor di hêla ilm û tedrîsatê da gelekî baş bûye û bê hed alim, feqe û zanyar dane. (Dokî, Şemrexî, 2011:7)

Eslê binemala Mela Umerê Tînîsî ji devera Behdînanê ye. Tê gotin ku bav û kalikên wan li dor sala 1591ê zayînî ji gundê Beroşkê ber bi Bakur ve mişext bûne û çûne li bajarê Miksê li taxa Berojê cîwar bûne. Gundê Beroşkê gundeki eşîreta Doskîyan bûye û bi navê Beroşka Se'dûnî hatîye nasîn. Gundekî navdar û mezin bûye. Cihê ilm û zanîn û medreseyan bûye. Medreseya Beroşkê di nav medreseyên derdor da navdartirîn medrese bûye û ji bo ehlê xwendinê cihêkî balkêş û cazib bûye. Bo mînak, çavîyekî binemala Şêxên Birîfka neviyên Şêx Şemseddînê Exlatî hatibûne Beroşkê û li vir cîwar bûne. Hetta çend alim û zanayên di jî ji vê medreseyê derçûne. (Dokî, Şemrexî, 2011:7)

Ji îcazetnameya wî tê derxistin ku Mela Umerê Miksî li devera Miksê hatîye dinê, lê belê di kîjan salê da çêbûye teqez nayê zanîn. Lew ku îcazeta xwe di sala 1304ê mişextî/1886ê zayînî da wergirtîye (bnr. Pêvek 1), tê texmînkirin ku ew di derdora bîst û pênc salîyekê da bûye. Lewra jî ji vê tê derxistin ku sala jidayikbûna wî jî digihîje sala 1860ê zayînê yan jî derdora wê salê. (Îcazetname, 1886:14)

Wekê her zarokê li gundan wî jî temenê xwe yê biçûkatîyê li cihên avî û di nav gumrehîya siruştê da derbas kirîye. Bes di berê ra jî qesta xwendinê kirîye, li ber destê bavê xwe xwendîye û di nav feqeyên gund da ew jî yek ji wan feqeyên jîr û jêhatî bûye. Lewra tê zanîn ku Tînîs ji berê ve mintiqekî ehlê mela û feqeyan bûye. Paşê wî jî, wekê ku ji bo gelek feqeyên herêmê eynî ye, berê xwe daye gundeki di da ku xwendina xwe bilindtir û zêdetir bike. Lew ku di wê heyamê li devera Miksê wek medreseya Mîr Hesênê Welî û Medreseya Arwasê medreseyên navdar hebûne, li gor gotina neviyê wî Mela Evdîlmeçîd, Mela Umerê Tînîsî li van merdeseyan jî feqetî kirîye û ilmê xwe di ber kemalê ve ristîye. Paşê û ew pismamê xwe Mela Xurşîd bi hev ra çûne Cizîrê, bi çend salan li Medreseya Sor xwendine û li wê dere jî eşqa wan a helbesta Melayî zêdetir bûye. Digel hevalên xwe gelek wextên xwe, xaseten jî şevên roja îne, li ser merqeda Mela borandine û bi eşq û şewqeke nedîtî ji diwana Mela şîr xwendine. Bi xweşxwendina xwe ve û bi eşqa xwe ya şîrî ve di nav hevalên xwe da Mela Umer pêşçav dibe û bala Seydayê xwe jî dikşîne. Lewma jî seydayê wî dixwaze diwanê her wext bi wî bide xwendin. Bi vî awayî Mela Umer wek Mela Umerê Aşîq tê nasîn û navdar dibe. Paşê cardî vedigere bajarê Miksê û ji Seydayê Mela Şeban, ku seydayekî gewre yê Medreseya Mîr Hesênê Welî bûye, îcazetnameya xwe distîne. (Dokî, Şemrexî, 2011:9)

Piştî ku îcazeta xwe standîye, bi qasî deh salan li Medreseya Mîr Hesênê Welî miderîsî kirîye û gelek feqeyên berkeftî mezûn kirine. Lew ku bi xwendin, dersdayîn û

ilme xwe ra gelekî eleqedar bûye û eşqa helbestê û tesewifê lê daye, nîyet nekirîye ku bizewice û ji van kar û emelên xwendin, tehsîlat û eşqê dûr bimîne. Wî xwestîye ew her tim wekê seydayên xwe yê ruhanî Melayê Cizîrî bi ilm û edebîyatê ve mijûl be û jîyana xwe bi wî rengî kuta bike. Bes dêya wî israr kirîye ku bizewice û ew jî bi ruhê dayikane dixwaze miriweta lawê xwe bibîne û bibe xwedî nevî û neviçirkan. Her wiha radibe diçe li ba Şêx Fehîm Arwasî ku ew Mela Umer îqna bike û wî di ber zewacê ra bîne. Axir Mela Umer ew neşkinandine û li ser xatirê du însanên ku di heyata wî da zehf hêja bûne, zewicîye.

Bi navê Nuredîn yek zarokê wî dibe û ew jî paşê dixwîne û dibe mela, û bi navê Mela Nuredîn dersdarî û melatîyê dike. Mela Nuredîn bavê Mela Evdilmecîd e ku niha jî Seydayê Mela Evdilmecîd li heyatê ye û derbarê bav û bapîrkên xwe û Dîwana wî da yê ku berfirehtirîn xwedî agahî ew bi xwe ye. (Taşkın, 2017)

Mela Umer piştî dersdarîya Medreseya Mîr Hesênê Welî û piştî zewacê diçe gundê Teremaxa Miksê û dibe melayê wê derê. Heta mihacirîyê li wê derê melatîyê dike. Tê gotin ku Mela Umer li wê derê xutbeyên salane jî amade kirine. Paşê çi mela çûne wî gundî ew xutbe xwendine. Nevîyê wî paşê pirsîyarîya van xutban dike ku bi destxetên Mela Umer bi xwe bûne, lê belê nikare bi dest bixe. Jê ra tê gotin ku hinekan hildane û birine û firotine. (Taşkın, 2017)

Heyamê mihacirîyê ji bo Mela Umerê Aşiq jî bi xwe ra zext û dijwarî anîye. Ji ber şerê Osmanî û Rûsan devera Serhedê rojên dijwar borandine û Miks jî di nêv da, li gelek cihan şer û nexweşî çêbûne û xelkê deverê mecbûr mane ku derkevin û ji xwe ra penagehên di bibînin. Lew ku li Miksê jî xelkê ermenî hebûne, tesîra van şer û pevçûnan sîrayetî van deran jî kirîye û zehf kurmancên herêmê cihên xwe şemirandine û derketine. Di vê hengamê da Mela Umer jî dil dike ku biçê Başûr. Bi malbatî diçine alîyê Behdînanê. Her çendî qesta gundê bav û kalikan, yanê gundê Beroşkê bike jî li gundê bi navê Memanê dimîne. Lewra wextê ku diçe, ewilî li Şêx Evdilqeharê Memanî dibe mêvan. Dema Şêx hay ji serpêhatî û meseleyê dibe û dibîne ku seydayekî baş e, jê dixwaze ku Mela Umer li gundê wan bimîne û melatîyê bike. Ew jî qebûl dike û li medreseya lê miderisî dike û di alîyê ilm û xwendinê da gelek qencî û kara wî digihe wê medreseyê û herêmê. Tam sê salan li vir dimîne û paşê dîsa gava ku rewşa Serhedê normal dibe vedigere welatê xwe. Ev mayîna wî ya li devera Behdînanê, wek ku li jorê jî hatîye diyarkirin, dibe sebebeke girîng ku helbestên li ser navê nasnavê Laxer li wan deran bilav bibin û derî li hin şaşîti û nezelaîyên der barê heqîqeta mexlesa Laxer da vekiribin. (Taşkın, 2017)

Terîqet û Ramana Wî ya Tesewifi

Meriv wextê hem li serdema Laxer tê da jîyaye hem jî coxrafyaya lê maye û xwendîye binêre, wek derencam dertê holê ku ne pêkan e ku kesên bi ilm û xwendinê ra eleqeder bûbin ne girêdayî rêyeke yan jî ekoleke hizrî bin û nebin ehlê terîq. Lewra ev serdem ew serdem e ku di herêma kurdan da bi hin sebebên bergeha terîqet û tesewifê gelekî berfireh bûye û rengê xwe daye pergala civakê û ruhê însanan. Mela

Umerê Tînîsî jî yek ji wan alim û arifan e ku ew jî bi ruhîyeta xwe ve di nav vê atmosfere da sêwirîye û ji bilî melatî û dersdariyê ew bûye ehle terîq û her wiha şairê eşqê. (Yılmaz, 2019: 24)

Bê guman, du wargeh û ekolên tesewifê rasterast tesîr li ser Mela Umer û cîhana wî ya derunî kirine. Ji van yek jixwe dergah û atmosfera Arwasê ye ku bi malbatî ehlê vê derê ne. Lew ku dêya wî yek ji murîdên sadiq ên mala Arwasîyan bûye, Mela Umer hê di malzarokatîya dêya xwe da dikeve bin tesîra vê dorhêlê. Ev dorhêl ji terîqa Neqşibendîyan bûye û di heyamê Mela Umer da yê ku serîşada wan kirîye jî Şêx Fehîmê Arwasî bûye. Mela Umer ew qas pevgirêdayîyê wî ye ku li ser gotin û emrê şêxê xwe dizewice. Şêx Fehîm kurê Şêx Evdilhemîdê kurê Şêx Evdirrehmanê kurê Qutbê Arwasî ye. Di sala 1241ê hîcrî/1825ê zayînî da hatîye ser dinê û 1313ê hîcrî/1895ê zayînî da çûye ser dîlovanîya Xwedê. Ew yek ji wan şêxên neqşibendîyê yên navdar bû û xelîfeyê Seyîd Tahayê Nehrî bûye. (Doskî, Şemrexî, 2011: 11)

Li gorî rîwayetên ku ji feqe û endamên malbata wî hatine ta niha, Mela Umerê Aşîq xwedî kerametan jî bûye. Dema haya meriv ji heyat, kesayetî û mijûlahîyên wî dibe, meriv bivê nevê îhtîmala mimkunatê dide van rîwayetan. Hem qencekî Xwedê bûye, hem kar û emelê wî tev ilm û irfan bûye. Her wiha bi derûnîyeta xwe ve ehlê eşq û tesewifê bûye û sofitîyeke kaw û xas jî lê hebûye. Yek ji wan kerametan ev bûye ku dema Mela Umer wefat dike diqewime û gundî tev dibin şahidên vê hedîseyê: Roja Mela Umer wefat dike, refek teyrên spî tînin û li serê banê wê mala ku tê da ruhê xwe teslîm dike, datînin. Gava cenazê wî dibin cihê şuştin û kefenkirinê, ew refa teyrîkên spî difirin û cardî tînin li serê banê wê hewşîkê vedidin. Wextê gundî darbestê radikin û dibine nav goristanê, ew refa teyrîkan jî wan teqîb dikin û diçin li serê dareke nav zîyaret da vedinişin. Heta kar û barê veşartina cenazeyî xilas dibe ew refa teyrîkan ji wê derê venaqetin û tev berê xwe didine ser qebra Mela Umer. Piştî telqîn xwendin û veqetana gundîyan, tê dîtin ku refa teyrîkan tînin xwarê û diçin li ser gora taze datînin. Bi qasekî li ser tîrbê dimînin û paşê radibin û fir didin diçin. Gundî tev şahidîya vê qewamê dikin û hin gundî jî hey wax dikin, heyfa xwe tînin ku wan heqeten jî Mela Umer nas nekiribûne û dikevin nav derûnîyeke nedameyî. (Taşkın, 2017)

Mirina Wî

Mela Umer piştî ku ji Behdînanê vedigere û tê, li Miksê zêde nemaye û hatîye gundê Îrçê bi cih bûye, ku ew gund gundekî mintîqa Xavesorê ye. Salek du salan li vir dimîne, paşê diçe gundê bi navê Sêvakra Artemêtê. Li vî gundê hanê jî du salan melatî kirîye û paşê ji vê derê jî mal bar kirîye.

Axir, piştî umrekî li pey îlm, irfan û şîrê ku wekê mêşeke hingîvê ji wir û vir hildaye û di kewara xwe ya jîyanê da berhev kirîye, Mela Umer di dawîyê da tê li gundê Zivistanîyê bi cih dibe û melatîya xwe dewam dike. Gundê Zivistanî, wek ku di xebata Tehsîn Doskî û Huseyn Şemrexî da tê dîyarkirin ne gundekî devera Miksê ye. Ev gundê hanê gundekî navçeya Wanê Artemêtê ye û di navbera Artemêtê û Wanê da ye.

Gund nêzikî behrê ye û dikeve serana Rêya Îpekyluyê. Bi tirkî ji vî gundê hanê ra niha Elmalı Köyü tê gotin. Wefata Mela Umer jî li vî gundî diqewime û a niha di goristana gund da medfûn e. Li ser nivîsteka qebra wî ya ku ji hesinê hatiye dorpêçkirin û xemilandin wiha hatiye nivîsandin: Lağır Lükabi İle Meşhur Olan Müküslü Mulla Umeri Aşık, Vefat 1927 (yanê, Mela Umerê Aşiq ku bi Leqeba Laxer Meşhûr bûye, Wefat 1927).

Di xebata Doskî û Şemrexî da tê diyarkirin ku Laxer di sala 1912an da wefat kirîye, bes dema meriv bala xwe dide vê nivîsteka li ser qebra wî, tê dîtin ku Mela Umer ne di sala 1912an da wefat kirîye, ew di sala 1927an da çûye ber dilovaniya Xwedê(bnr. Pêvek 1).

Bi vî awayî, dertê holê ku gundê Zivistanî ne gundekî devera Miksê ye ku Mela Umer li wir mirîye. Ev gund wek ku li jorê jî hat diyarkirin gundekî Artemêtê ye û di navbeyna Wan û Artemêtê da cî digire. Her wiha sala wefata wî jî 1912 nîne, lê belê sala 1927 e.

Ji sala tarîxa îcazetname û ya li ser nivîsteka li ser gora wî em texmîn dikin ku Mela Umerê Aşiq nêzikê 76-77 salan umir kirîye û paşê wefat kirîye.(îcazetname, 1886:14)

Dîwana Wî û Aqibeta Texmîsê

Kelepura nivîskî ya dîroka ziman û edebîyata Kurdî ji berê ve rastî helaketî û bêsiudîyên xirab hatiye. Yan di talde û kuncikên tarî da mane û ketine ber bayê kifkîbûn û rizîbûnê yan jî hatine dizîn û wek metayekî tîcarî hatine firotin û windakirin. Her wiha ji ber hin sebebên polîtîk ên nenormal jî, ku serdestan li vî zimanî û berhemên wê kirine, gelek berhem û xebatên wek dîwan û destxet hatine şewitandin û yan jî binaxkirin. Li alîyê dî terkexemîya li van însanên derdora van berhem û xebatan jî sersebebeke dî ye ku eserên kurdî tûşî mirin û windabûnê bûne û lewma jî di lêkolîn û lêgerînên roja îroyîn da dijarî û nexweşkêşî dertên pêşîya lêkoler û xebatkerên vê qadê.

Dîwana Laxerî jî ji van karesatan nefilitîye û ew jî bûye xwedî tecrûbeyên dilşewat. Li ser neqilkirina neviyê wî Seydayê Mela Evdilmecîdê Miksî, ku wî jî ji bavê xwe Mela Nureddîn seh kirîye, dîwana Laxerî dîwaneke kamil û mezin bûye û li ser hemî herfên hecayê hatiye nivîsîn. Lê belê, ji wê dîwanê ya ku maye roja îroj û niha li ber destan dixuyê, tenê helbestên ku bi qafiyeya elîfê heta qafiyeya dalê ye. (Doskî, Şemrexî, 2011: 11)

Mixabin ku jiîrên dî li ber destan nemane. Felaketa ku hatî serê dîwana Laxerî jî wiha tê qisekirin: Mela Nuredîn havîneke mala xwe dibe zozanan, zozanên bi navê Çanoq ku wê demê ji gundê Şabûrê diçûne wir. Rojekê, dibe ba û bager, tavîya baranê xurt dibe û axir di dawîyê da lehî çêdibe û di ser zozên da tê xwarê. Ji reşmal û kepirên heyî, gelek ji wan li ber xezeba lehîyê dikevin û zerarê dibînin. Ji van avahîyan yek jî ya mala Mela Nuredîn bûye ku lehîyê daye ser û zehf xesaret daye kelmelên hundir. Gelek eşyayên wan; nivîn, firaq, kitêb û tiştên dî, axir çî hebe dane ber xwe û birine.

Mixabin ku di nav navtûya malê da pirtûkên Mela Nuredîn jî hebûne û ji wan jî yek dîwana Laxer bûye. Zerarekî mezin digihe dîwanê. Diwan ew qas şil dibe û di nav herî û tirçola lehîyê da dilewite ku nivîsa wê diheşive û nayê xwendin. Her wisa per û merên wê jî ji hev dibin û diçiritin. Çi heye ku Mela Nuredîn zehf li ber dikeve û ji dîwanê çî qasikê mayî dide hev û helbestên ku karibûye xwendine yan jî helbestên ku ji ber zanibûye cardî nivîsandine. A ev helbestên ku niha li ber destê me ne bi vî awayî ji xêra Mela Nuredîn ji xezeba lehîyê hatine filitandin û ta roja îro hatine. (Taşkın, 2017)

Çi heye ku texmîsa li ser xezela Melayê Cizîrî hatî nivîsandin di destxeta Mela Nûredîn da tune. Lewra qismê texmîsê jî di dîwanê da heşîfiye û nehatîye xwendin. Her wisa, li ser gotina Mela Evdilmecîd, bavê wî Mela Nûredîn gotîye ku ku ji ber ku ev texmîs di nav çapa dîwana Melayê Cizîrî ya ku Muhemmed Şefîq Arwasî çap kiribû da hebûye, wê jî êdî hewce nedîtiye ku texmîsê cardî hilde nav destxeta xwe. Lewma jî di destxeta Mela Nûredîn da em vê texmîsê nabînin. Her wisa Mela Evdilmecîd dîsa beyan dike ku ku Şêx Muhemmed Qasimê Arwasî, Şêx Muhemmed Salihê Arwasî û seydayê wî bi xwe Şêx Şemseddînê Arwasî jî gotine ku texmîseke Laxer li ser xezeleke Melayê Cizîrî hebûye. Der barê meseleya ku ev texmîs cara ewil di el-Îqtu'l Cewherîyyu fî Şerhî Dîwana Cizîrî ya Mela Ehmedê Zivîngî da tê çapkirin û tê dîtin jî da Mela Evdilmecîd wiha difikire: Ev texmîs di nav medreseyan da hatîye xwendin û jiberkirin ta ku gihiştîye medreseyên herêma jêr. Gava Mela Ehmedê Zivîngî jî şerha xwe dinivîse, lew ku texmîs li ser xezela Melayê Cizîrî ye, hewce dibîne ku wê texmîsê jî lê zêde bike, lê belê ew jî nizane ka ew texmîs aydê kîjan şairê ye.

Paşî haya malbatê jî bi vî texmîsê çêdibe û Mela Evdilmecîdê neviyê Laxer jî dema destxeta bavê xwe Mela Nûredîn ji nû ve dinivîse vê texmîsê jî wek helbesta dawî li Dîwanê zêde dike.

Zimanê Wî

Wekê ku tê zanîn xerca nivîsê bi ziman û kelîmeyan tê sêwirandin. Pirsra ka nivîskar ziman çawa û bi çî rengî bi kar anîye gelekî muhîm e ji bo lêkolêr û nirxandekarên edebîyatê. Ev pirs bê guman xaseten ji bo helbest û helbestkaran zêdetir tê pirsîn, lew ku estetîzekirin û şewazdayîna zimên û kelîmeyan di helbestristinê da cihekî zehf fireh û girîng digire. Dema meriv dêhn û bala xwe dide helbestên Mela Umerê Aşîq, tê dîtin ku zimanekî ew qas sivik û sade nehatîye bikaranîn. Her çendî peyvên sade û terkîbên fêambar hebin jî, helbest bi şewaza helbesta klasîk hatine ristin û tê da wek bedrê munîr, perwane, kaseya elest, dozexê hîcranê, meya baqî, şehîlûl û bilbil, miskê tetarî, perîya şox û şepal, sewdaperîya mehrû, jehra helahil û hwd gelek mezmûn û terkîbên edebîyata klasîk hene.

Ew Miksîyê Laxerî ku mest e⁽¹⁾

Sekranê ji kewşera elest e

Yaran ji me ra ku 'eqd û di best e

Qeṭ'a ku ji davê ew nerest e

Şeyda û cunûn e her demê ra

(muxemmes 1/5)

Bulbulê dil pur birîn e ew ji **xarê sorgulan**
'Endelîban qîl û qalên şubhegahê keç û rast

(xezel 5/4)

Bi helakên ji **firaqê** li me dil şed ker kir
Perîya şox û şepal sîne tejî **xençer** kir
Bi dused rengê 'ezabê ku di nêv cîgerê kir
Bi nîhan ateşî bû pêt û perengê qer kir
Kî bi vê zîlm û cefayê bi qelbê ber der ket

(muxemmes 2/5)

Her wiha lew ku Laxer kesekî ehlê tesewifê bûye, termînolojîya tesewifê ya ku niha ji gelek xwîneran ra giran tê hatîye emilandin. Sebebeke dî ya ku zimanê Laxer ne sivik e ew e ku Laxer ji kevneşopîya medreseyan tê û bi ilm û irfaneke berz mijûlahî kirîye.

Xweş weqt e mecalê geşt û seyran
Nêv baxçeyê gul binevş û reyhan
Sermest ji keyf û 'îşq û heyran
Erbabê meweddetê vediran
Çeşme şeveqê ji şohbetê ra

(muxemmes 1/3)

Şêwaza helbestkarîya Melayê Cizîrî jixwe xaseten divê bê bilêvkin ku gelekî kartêkerî li helbesta Laxer kirîye û kirîye ku bestandina risteyan hinekê ji fêmarîyê dûr bikeve.

Meyperestan **helqebest** in tên temaşayê Mela
Servê azadî **xeraman** çîmenan tên roz û şeb

(xezel 4/3)

Wek gelek alim û şairên kurmancî Laxer jî ji bilî zimanê xwe erebî û farisî jî zanibûye û bi qasî ku helbesteke astebilind lê bike aşînayê van zimanan bûye. Vê jî kirîye ku gelek peyv û terkîbên erebî û farisî ku encax ehlê vî karî pê bizanin, di helbestan da cih bigirin û helbestan ji sadeyîya zimên hinekê dûr bixin.

Husn û **tefîlîlê** ne tê dê kîye wê **teqrîr** ket
Bi qelem bête kitabê bi reqem defter ket
Bi **feşahet** key beyanê bi 'ilm **zîwer** ket
Bi qîyasê key mîşalê di lîbasê zer ket
Nayête şerh beyanê ku **debir tehrîr** ket

(muxemmes 2/1)

Her çendî helbestên Laxer bêtir zimangiran û mişt bi mezmûnên edebîyata klasîk bin jî li ber çavê me dikeve ku gelek malikên sade û fêambar jî derbas dibin, ku xwînereke ji rêzê hewce bi ferhengê nabîne da ku pê serwext bibe dema dixwîne.

‘Umrê me bû nîhayet roja me çûye êvar
Heyfa ku newcîwanî borî bi meşxelê ra

(qesîde 1/5)

Bide saqî meyê îro çep û rast
Bi îlhamê meyê îro çep û rast

(xezel 6/1)

Mezmûnên Hatine Bikaranîn di Helbestên Wî da

Mezmûn tê wateya têgih û me’nayê. Cureyekî gotin û vegotinê ye ku di hunera edebîyatê da wek qalib û şêwazeke derbirînê tê bikaranîn. Bi kurtasî, mezmûn tiştêkî di nava komepeyvnan da vedişêre, bes bi awayekî din jî di ber bîra meriv dixê. Yanê wateyeke hunerane û remzane ye ku di hundirê peyv û gotinan da li me çav dinîqîne. Bo mînak, hinek peyv û terkîb hene ku dema wek mezmûn tên emilandin, esildanî wateya “devê yarê” didin. Di metneke da dema em rastî “ava heyatê, gul, gulpik, şerab û le’l” tên, em pê serwext dibin ku ji van mezmûnan qesta gotyar devê yarê ye. Yanê gava ku “gulpik” hat gotin, êdî ne hewce ye ku rasterast devê yarê bê bilêvkirin. Lewma jî, em tê derdixin ku edebîyata klasîk bi sedan sal e ku bi mezmûnan şikl û şemalê estetîk û narîn bi dest xistîye. (Pala, 2013:299).

Di helbestê da jî wek peyv, têgeh û terkîb; mezmûn tên bikaranîn û helbestkar bi xêra van mezmûnan merem û meqseda xwe bi uslûbeke edebî û bedew werdipêçe, paşê beyan dike. Bikaranîna mezmûnan xaseten di edebîyata klasîk da berbelav û zêdetir e. Gelek mezmûn hene ku ji yekê zedetir wate û îmaya wan heye. Axir ew wate di nav konteksa xwe da xwe dîyar dike. Bo mînak, şerab mezmûneke gelek berbelav e ku bi me’nayên nêzî hev an jî dûrî hev tê emilandin.

Mela Umerê Aşiq jî yek ji wan şairan e ku di bikaranîna mezmûnên da serfiraz û berkeftî dixuyê. Bêguman tesîra Mela û di tekya û medreseyan da meşxeleya wî ya bi îlm û irfanê faktora herî sereke ye ku Laxerî helbestên xwe ev qas bi mezmûnan sêwirandîye.

Bedrê munîr, perwane, wehdet, sekranê kewsera elest, rewneq, murxê dilê uşşaqan, şehriyar, zulf, ebrû, perî, sewdaperîya mehrû, saqî, muxbeçe, dêmbedr, şehîdê meyfiroşan, dilber, dozexê hîcran, xarê sorgulan, çerxê felek, meyê baqî, miskê tetar, perîya şox û şepal, şuphetê Cem, kaseya elest, gulzar, salikê wehdetseyarê, neqş û nîgarê Çîn, bûse, hwd...

Dil **bedrê mûnîr** e 'îşq û gêra
Ayatê celal e şewqê vêra
Herdemê remeqê ji zewqê dêra
Perwaneşîfet meraqê pê ra
Pê ra nekirim ji xeberê ra

(muxemmes 1/1)

Murxê dilê 'uşşaqan seydên bi damê **zulfet**
Ey peykeranê qudsê şurîde **bulbulê** ra

(qesîde 1/4)

Çust û çapûk tîn bi 'ezma kuştina tey Laxerî
Miksîya heq bû **şehîdê meyfiroşan** rast û çep

(xezel 3/7)

Li **meh û mîhrê** şeveq daye ji zertacê serî
Bi xusufê û kusufê girtine ba muşterî
Perîya Qudsê libasê wê ji rengê beşerî
Dêma durr û le'î û leb û xalê ji mişkê Teterî
Dê bi şewkê **serê zulfan** me yeqîn ebter ket

(muxemmes 2/4)

Ji Mîksî Laxerî şeyda ye şahid
Meyê baqî deyê îro çep û rast

(xezel 6/7)

Li pêşber **bût** me bir **secde**
Zunarê bermîyan bend e
Hîcabî rakirin perde
Neman **mehtabê gerdên** 'ac

(murebbe 1/4)

Keçrû ye **çerxê felek** dêrîn neyar e pur bi kîn
Her mûdam ew ceng û cû ye gah û gahê keç û rast

(xezel 5/5)

Ji mînakên jorê jî tê xuyan ku mazmûnên hatina bikaranîn di helbesta klasîk da gelekî berbelav in û ji xwendevanên edebiyata klasîk ra pirr aşîna ne. Van mazmûnan bê guman çêjê edebî daye riste û rêzeyên metnên helbestî. Lew ku Laxer jî wekê Melayê Cizîrî felsefeya poetîka xwe li ser eşq û evîndariyê ava kirîye, emê hin mazmûnên eşq û evîndariyê bi rêz bikin.

Mezmûnên Eşq û Evîndariyê

Eşq halê hezkirina zêde ye. Dildarî û hubba ku meriv pê li tiştekî yan jî kesekî pêbend be. Edebîyata klasîk û ya tesewîfê hema bêje bi av û hewayê eşqê meyaye û bi agirê evînê kew girtiye. Di gelek dîn û efsaneyan da xulîqîna gerdûn û heyatê li ser eşqê çêbûye. Di hedîseke qudsî da îşareta ku li ba vê babetê tê kirin wiha ye: “Ez xizîneyeke veşartî bûm, min xwest ku werim zanîn û lewma jî min ev alem xulîqand.” Tê gotin ku di bingeha vê kelama felsefîk da eşq heye. Felsefeya Wehdetê Wucûd jî Xwedanasîyê bi rêya eşqê pêk tîne jixwe. Eşq bingeha delalîya heyîna insên e ku Xweda dil ji xwe ra kirîye eyne. Insan ehse nê teqwîm e, Xweda husnê mutleq e. Gelek ekolên tesewufî û pratîkên wan eşqa îlahî ji xwe kirine miraz û meqsed. Eşqa îlahî ji maddîyatê ber bi me’newîyatê ve, ji cismîyatê ber bi ruhanîyetê ve diçe. Di vê rêyê da gelek halên ji hev cuda hene. (Pala, 2005:38).

Evîn, îşq, eşq, hubb, mehebbet û mewddet jî hin têgeh in ku ji bo eşqê tên bikaranîn. (Yıldırım, 2010: 67)

Eşqa ku em di edebîyata klasîk da dibînin di gelek awayan da dixuyên. Halên ku ji hestewariyekê sade pêk tê ta halê nexweşî û mirinê, gelek awa dertên pêşîya me. Eşq di navbeynîya du alîyan da diqewime; aşîq û maşûq. Alîyê ku zêde li ber eşqê dikeve û êş û azarê diqşîne aşîq e. Ev hesteke wisa ye ku dibe sebeb ku carna aşîq nexweş dikeve, melankolîk dibe û hetta dimire. Fedekarîyêke muezzem heye di vê rêya teng û nexweşkê da. Di metnên edebîyatê da bi hin munasebetên ji hev cuda behs li eşqê her daîm hatîye kirin. (Pala, 2005:39).

Gelek şairên klasîk û tesewîfê eşq wek zembereka heyatê dîtîye û nivîsîye. Melayê Cizîrî afirandina alemê li ser çar hêmanan dibîne, bes difikire ku bingeha van çar unsûran jî li ser hub û eşqê hatîye avakirin:

Me cewher unsurik xamis nûma îro di tal’da
Di vê reqwîmê insanî li talî’ bûne fal ebrû (Cizîrî, 2007:201)

Bi evînê melek û çerx û felek tene sema
Rewşen in tîkî bi mîhrê ji sema ta bi semek (Cizîrî, 2007:134)

Hetta wî xwe piştî Muhîddînê Êrêbî şêxê duyem ê dergahê eşqê dîtîye û wiha gotîye:

Di eşqê şêxê sanî me, bi dil behrê me'anî me
Li-zî hîcrîn we-zî qelbîn şîfa'ûn fî îşaratî (Cizîrî, 2007:232)

Bi qasî ku tê bîra min, her wisa şairê helbesta klasîk a tirkî Fuzûlî jî her tiştî bi eşqê qaîmdar dibîne û jê paş hew qil û qaleke beredayî dibîne:
Her çi hebe li vê alemê eşq e
Wekê din tev qil û qal e (Pala, 2003: 390).

Lew ku hem kesekî aşîq bûye hem jî ehlê tesewifê bûye, di helbesta Laxer da gelek peyv, term û mezmûn hene ku yan rasterast an jî bi îmayê îşaretî li eşqê dîkin û pê ra eleqeder in. Hetta di malikeke xwe da xwe dîrek ji alema eşqê dihesibîne, hewce bi ders û ilmê nabîne. Her wiha teksîr jî nake ku alema derveyî eşqê rexne jî bike.

Naçim bi kenîştan û derê dêr û mesacid
Cuz meygedayê rind û xeraban ra bidem bac
Ez çûme gelek medreseyan qet me nedî kes
Ku dersê bide yane bixwûn 'îşqê û minhac

(xezel 11/4, 5)

Peyvên mîna yar, evîn, eşq, delal, hîcran, êş, sefa, sewda, rind, şehîd, meweddê, şeyda, cunûn, ebter, xem, nalîn, husn û cemal, fîraq hwd di rêzemaalîkên şairî da berbelav in.

Ji **şemê** zulfê perîşan im nema **şebr û qerar**
Ji dil û sîne me çûn destê me ber gerdenê **yar**
Di şebê 'eydê **wîşalê** ne şemê maye ne 'ar
Şefletê nagehî xamûş kirim rû ve sitar
Dil bir û **can** ma di bendanê **xeyalê** mehê rux

(muxemmes 5/4)

Şefayê mey dibit **şem** rengê ez dil
Bi **şox** im xaneyê îro çep û rast

Şemdarê ji wê dil bûye şed **ker**
Şekîbayê deyê îro çep û rast

(xezel 6/3, 4)

Miksî çi eger di 'eyd û xwar e
Miskîn û esîr û hicredar e
Laxer me bes e **şehîdê yar** e
Bûsek me bese ji gerdena 'ac

(murebbe 1/8)

Di helbesta Laxer da gelek mezmûn hene ku ji her halê zêdetir bi halê eşq û evînê ve têkilîdar in.

Dil

Bi eşq û evînê ra têkilîdar her çi biqewime li dergehê dil diqewime. Dil mekanê hest û hîssîyata insên tê dîtin. Dil miqamê bang û xîtabê ye. Aşiq di gel dilê xwe xeber dide, hesbîhal dike. Derd û kulên xwe jê ra dibêje. Dil teyrikek e, bi xem û kederê xwe xwedî dike. Eşq û delalîya yarê wî talan bike û bike kaviş jî, bes ew dîsa jî umîdewar e. Navekî wî yê dî jî qelb e, her wext diguhere. Lewma jî dil demdeme ye. Yar wextê dibe sultan jana evînî jî dibe artêşa wî û paşê jî qedera welatê bi navê dil dibe perîşanî û kavişê kulê. Bêeleqederîya yarê wî dîn û har dike, dike mecnûn û dike dîwane. Paşê jî bi perîşanî ra dibe heval, bi hov û kûvîyan ra dibe hogir. Zulfên yarê bo wî zincîr e, bi wê zincîrê her qeydkirî ye. Zeqena yarê jî êdî jê ra dibe zindana kûr û tarî.(Pala, 2005:39).

Serê sifte dil newêrek e, bes dema dikeve rêya eşqê dibe şêr û pehlêwanekî cesûr. Êdî çi tehloke hebe li pêşîya wî, ne xem e bo wî. Ew êdî canfida û şahlewendek e. Yar bo wî êdî her tişt e. Bê yar jîyan jê ra kul û elem e. Hebe tunebe yar e her tiştê wî.

Dil dema dikeve eşqê dibe kaseyek, şûşeyek an jî dibe qedehek. Bi zû dişikê. Bi rengê şerabê tijî xwîna sor e tê da. Lew ku yarê ew red kirîye yan jî jê ra naz kirîye, ew bûye şerab û xwîna tilpdayî. Lewma jî ew xerîb û rebenek e ku her daîm xwîn dadîqurtîne. Nalîn û kalînên wî yan bi neyê ye yan bi tiştêkî dî. Di tesewîfê da dil wek eynîkekê tê dîtin. Di vê eynîkê da heyîna Xwedê zahir dibe. Ji yên ku ji heqîqeta dilî beled û haydar in ra ehlê dil tê gotin. Di edebîyata klasîk da bê hed û hesab teşbîh û mecaz hene ku li dor dil hatine bikaranîn.(Pala, 2005:168).

Laxer jî di helbestên xwe da bi wayetên muxtelîf mezmûna dil emilandîye û daye nîşan ku ew ehlekî dil e û ji dîwana aşiqan tê.

Dil bedrê mûnîr e 'îşqê gêra

Ayatê celal e şewqê vêra

Herdemê remeq ji zewqê dêra

Perwaneşîfet meraqê pêra

Pêra nekirim ji xeberê ra

(muxemmes 1/1)

Ruh û ya **dil** ew dixwazit dê fedakem ey ciwan

Şehrîyar e xwundkar e pakê falê ên xerîb

(qesîde 2/5)

Zulf/Bisk/Kakul

Di edebîyata klasîk da ji bo yar û dilberê motîfa herî zêde tê bikaranîn belkê jî por û cureyên şiklê wî ne. Bi şikl û rengê xwe ve bi bêhn û delalîya xwe ve bûye kakilê gelek beyt û rêzamalikan. Bi şêl û şemala xwe ve dikeve ber gelek peyv û teşbihan: rişte, zincîr, silsile, mar, çengal, dar, dûpişk, xet, helqe, bend, gîsû, cewr, zirh, peştêmala Qabeyê, rê, sunbul, hemayîl û hwd. Bi bêhna xwe ve mîsk, enber, semen, rihan, ud û hwd. Bi rengê xwe ve jî dibe bergînda peyvên wiha: şev, leyl, Leyla, zulumat, mexrîb, şevrev, hîndû, kufr, zunnar hwd. (Pala, 2005:384).

Zulf, kakul, bisk, berbisk, kezî, gulî, pûncik, ta û mûyên yarê belkê jî hêmanên herî dilrûba ne ku dilê aşiq û evîndaran li xwe dialînin û wan ber bi xwe ve dikêşin. Ew motîfa ku di edebîyatê da rêzamalikan dixemlîne helbe ji helbesta Laxer veder nebûye û ji wî ra jî bûye neqşeke dilbir.

Murxê dilê 'uşşaqan şeyd in bi **damê zulfet**

Ji peykeranê qudsê şurîde bulbulê ra

(qesîde 1/4)

Çetresewan mah û keywan **şerhê zûlfê** xalê tu

Ev sema û çerx û gerdan ba xeyalê ên xerîb

(qesîde 2/2)

Gîsûyê çû marê reş bigestim

Ev nîm û bi **dabê zulfê** bestim

Mexmûrê ji kaseya elest im

Kê em roz ji 'aqilê xwe xwestim

Zahir ku me baîninê veşarest

(muxemmes 3/3)

Perî/Hûrî/Zerî

Perî ji jinên cinan ra tê gotin. Lew ku nayên dîtin, wer tê bawerkirin ku gelekî spehî û bedew in. Bi sêhr û efsûneke taybet derdikevin ber çavan. Tê gotin kî wan dibîne nikare ku nebe aşiq û sewdalîyê wan. Lew ku hey carnan dixuyên û penîçav dibin û lew ku di şêl û şemalên cuda cuda da dixuyên perî hin taybetîyên yarê dihevin. Ji kesên ku gazî perîyan dikin ra perîxan tê gotin. (Pala, 2005:369).

Hûrî jî tê bawerkirin ku keçikên bihuştê ne. Gelekî spehî û nûrîn in. Çavxezal in. Her çi delalî û bedewî hebe li wan tê teşmîlkin. Lewma jî di helbestê da bi terehere berfireh tê bikaranîn. (Pala, 2005:212).

Heçî zerî ye, ew jî ji bo jin û keçikên spehî û bedew tê gotin. Rûken û çavxêzal in. Xasyetmelek in. Ji bo dildaran dilrakêş û kujer in. Di edebîyatê da jî da ku delalîya yarê were zanîn û beyankirin bi peyva “zerî” tê wesifkirin.

Perî, hurî û zerî sê motîfên bedewî û delalîyê ne ku şairan di risteyên xwe da nekarîne xwe bidin alîyekî û ji emilandin û şibandina wan dûr bimînin. Lewma jî di ser hin hunerên edebî ra ev term ketine nav edebîyatê û hunera gotin û vegotinê estetîze kirine.

Wate, radeya herî bilind a xweşîktî û bedewîyê encax bi van têgihan hatine zimên. Hetta hin şair ew qas dîlkîyê gulyara xwe bûne, yara xwe ji van husn-î mîsalan dahî zêdetir bedew û berdil dîtine. Feqîyê Teyran yek ji wan e ku xweşîktîya tevahîya hûrî û perîyan jî ji ya xwe hindiktir dibîne:

Hûrî ku tîk cema bin
Perî hem di wê gavê
Hemî ji reng çira bin
Nêzikê şems û tavê
Ji şerma xuya nabin
Ji husna wê **gulbavê**

(Dêreşî,2011:135).

Em dibînin ku ji ber aşîqtî, mutesewiftî û şairîya xwe, Laxer jî bi van kelîmeyan ronahî û xweşîktî li helbesta xwe zêde kirîye.

Ew **perî** ku ku dileyzin reqşîyan e rast û çep
Hûr û qudusê xwe bi seyrane ewan tên roz û şeb

(xezel 4/4)

Ey Laxerî şeyda ku di vê ‘esrê çû Miksê
Aya bi şeca’et dil û can da ku **zerî** hat

(xezel 7/7)

Hûrên di beheştê û **perî** cumle cema tên
Zuhre reqîşî çeng û çexane bi xîna tên
Xulxul dikevîtin çemenan tîk bi newa tên
Şimşad bi meş sosin û sunbul bi sema tên
Ey serwê xiraman ku tu carek bimeşî

(texmîs 1/2)

Xemze

Tê wateya çavnêrîna yarê ya şehla, tîrkî û me'nedar. Di edebîyatê da nêrîna yarê dibe sebeba bi hezaran xemzeyan û di her xemzeyekê da jî me'neyek heye. Tevgerike wisa ye ku xwe diqelizîne û wisa hunera xwe pêk tîne. Kes pê nahese. Aşiq û evîndarê li ber xemzeyan ketî dikeve nav elem û izdirabê, lê çi ecêb e ku ev elem û izdirab bi xweşê wî diçe. Di helbestaklasîk da zêdetirîn li bal tîr, şûr û xencerê ve tê şibandin. Hedef jî can, dil û sîne ye. Di peywenda çav û mijang û birhên yarê da mijang wek tîr, birh wek kevan tê dîtin. Yar ew qas hoste ye ku di emilandina tîr û kevanê xwe da bi mû hela şaş nabe û li hedefa xwe dide. Her wisa ji ber şehlafekirîna wê, xemze di edayê mest û serxoşîyê da ye, lewma jî ji sozê wê ra qêm navê. Xemze carna dibe kujer. Gava aşiq ji alîyê xemzeyê ve hat kuştin, aşiq dibe şehîd, xemze dibe kafir. (Pala, 2005:162).

Di helbesta klasîk da wek motîfeke sereke, xemzeyê hunera helbestê ya Laxer jî neqîşandîye. Ew di gelek risteyan da bi wayetên cuda hatîye bicihkirin.

Hîkmeta van remz û razan muşkilatê **xemzeyan**

Kî di vê 'esrê beyan ket bê 'eyan tîr û şeb

(xezel 4/8)

Bê dil ji qewsê ebrû

Mecrûh e dil şikeste

Nebalê xemzeyan pur

Tên sîneyan ji ebrac

(murebbe 3/4)

Jehra Helahil

Jehra kujer. Axû. Di metnên edebî da bêtir di gel tîryaq, şekir, şîrînahî, şerbet û marê ra tê emilandin. Cewr û cefaya ku yar dide dibe jehra mirinê. Lewma jî aşiq ji ber wê xem û kederê sebrê dike bes di hinavê xwe jehrî dibe û tê ber mirinê. Jehra helahil li wê êş û qehra ku dildêr dikşîne tê wekandin. (Pala, 2005:489).

Gava em dixwînin, em dibînin ku di helbesta Laxer da jî ev hêma derbas dibe û dide nîşan ka çend kûr û tîr e sebr û jana ku şair di hinavê xwe dikêşe.

Bendeyê şadiq ji bo rager biket her ta'etê

Dê vexût **zehra helahîl** her di rahê keç û rast

(xezel 5/6)

Zilmekê pur pê xweş in ger bi me dî **jehra hela**
 Ji îta'et nekêşin ser bi cefayan û bela
 Lêke Barî bi 'înayet tu nezer de bi fela
 Teyeswe'l xêrmend illa bi qewlê emela
 Ger çi danî me di nêv atêşayê xem û bes

(muxemmes 4/3)

Şem û Perwane

Mum jî tê gotin jê ra find jî. Lew ku şewitîn û xilasbûna şemê zemanekî pirr û dirêj digire di edebîyatê da wek mezmûnekê tê bikaranîn. Zehf caran di gel perwaneyê ra tê behskirin. Wek çîrokeke efsaneyî çîroka Şem û Perwaneyê jî heye ku bûye babeta gelek mesnewîyên edebîyata cîhana Şerqê. Bes di metnên edebî da rasterast wek du mezmûnên eşq û evînî yên agir, ronahî, helandin, kizrandin, dilsozî û wusletê tê dîtin û xebitandin. Dema aşîq dibe perwane şem jî dibe rû û hinarikê yarê ku ji ber evînê sor û sorqîçî dibe. Her wiha di tesewifê da jî wek du mezmûnên mecaz û teşbîhê jî tê dîtin û sêwirandin. Di rêya wehdetê da perwane wek derwêşekî aşîq û sermest xwe tune dike û wasilî murşîd û yara xwe dibe. (Pala, 2005:427).

Çi pêkve çi jî cuda cuda, ev her du motîf di helbestên Laxer da gelek caran derbas dibin.

Weşlê **şem'perwaneyê** daîm he meşlûb e bi can
 Ger çi zahir pê disojit pur bi ahê keç û rast

(xezel 5/3)

Perwane eger çi dil dînîm e
 Bi yar yekê **şem' e** ew mûqîm e
 Canê xwe bi can didet ku dîme
 Yar çendê disojî wey hekîm e
 Laxer di firaqê yarê zarest

(muxemmes 3/5)

Ma **şem'ê wîsalê** demekî şeb li me hilkey
 Dê kew bigrin cerhê meraqa te ye hadîş

(xezel 8/4)

Xar/Reqîb

Strî û dirrîk. Di edebîyatê da ji unsûrên ku eza û cefayê dide aşiqan ra tê dîtin. Li pêşberî wisletê halekî asê û nexweşkê e. Gava yar wek gulşenekê hat şibandin reqîb jî ew devî û dirîkên derdora gulê ye ku kêşê nade ku dildar xwe bigihîne. Di danûstaniya aşûq û maşûqan da mutleqeq reqîb û nexêrxwaz hene. A ev halên bi derd û keder bi çîrokên xwe li edebîyatê cih digirin. Xar be reqîb be, axir bo dildêr her çi êş û janê welidîne wek axyar û mixrik tê hesibîn. (Pala, 2005:191-374).

Laxer jî di helbestên xwe da wek motîfeke evîn û tesewîfî bi kar anîye.

Bubulê dil pur birîn e ew ji **xarê** sorgulan
Endelîban qîl û qalên subhêgahê keç û rast

(xezel 5/4)

Qe nizamim çi xeşa dît ji min yarê yeqîn
Wê bi guhdarî **reqîban** li me pur kîn e yeqîn
Demekî dostê were û ji kerem ba me neşîn
Hey bike murdeyê şed sale bi dîdarê vejîn
Kes heyê ma ji Xudê ra ku evê mehderî ket

(muxemmes 2/3)

Qewseyn

Qews kelîmeyeke erebî ye û bi kurdî “kevan” e. Helbestkar şemalê birhên yarê dişibîne kevanê. Kevan hem amûrekî şerî ye hem jî navê bircekê ye. Kelîmeyên qews, qewsê quzeh, ebrû, hîlal bi piranî pêkve tînen emilandin. Di Qur’anê da jî ev peyv derbas dibin. Di sureya Necmê da dema behsa çûyîna mîracê tê kirin tîne gotin ku mesafeya di navbera Xwedê û Pêxember da bi qasî qewsekê bûye. Bîr li serana çavan ra ne û mijangan dixin tîr û direşînin sîne û canê dildarê sînedox. (Sezer, 2016:106).

Bi wateya xwe ya tesewîfî û evînîyê ve Laxer jî ev motîf li helbesta xwe neqîşandîye û qesda êşbirîna ku aşîq di ber maşûq da dikêşê dike.

Sîneyê min kir hedef tîran ji **qewsê ebrûyan**
Lê dibarînit peyapey ceng û zalê ên xerîb

(qesîde 2/7)

Gazindê ji derd û eleman qeş meke êdî
Ev talih û bextê we mûbarek te li kê dî?
Meşûlê muradê me ji tîra bi çepê dî
Ey dil ji **kevanê helek** xerme şehîdî
Minnet ku tu xerme yî qewsê biweşî

(texmîs 1/7)

Meh/Bedr/Heyîv

Meh çavkanîyeke ronahîye ye. Ronahîya wê wekê ya rojê ne pêt û agir; nûr e. Nûra xwe ji rojê distîne û di şevên reş û tarî da şewqê dide dinê û ronahî dike. Di metnên edebî da ev meh ji rûyê yarê pêştir ne tiştekî dî ye. Destê kesekî dî negihayê û nêzikî wê nebûye. Her wext naxuyê. Li jor e her daîm. Spehî û nazdar e. Rûşen û dilşad e. Di heyîvxeiyîrînê da aşiq wê dişibîne halê ku porê wê di ser rûyê wê da hatîye û ew nixumandîye. Gelek şikl û şemalê heyîvê hene ku ji bo uzvên rûyê yarê tê wekandin ji alîyê aşiq ve. Meha çardehî ya herî zêde ye ku ji bo sîmayê yarê tê emilandi. Ew rûyekî wisa bedew e ku tu qusûra wî tune. Di heyamê xwe yê hîlal û dasûk da meh ji bo devê yarê yan jî birhên yarê tê şibandin, ku zerîf e û narîn. (Pala, 2005:42).
Di helbesta kurdî da bi hêsanî wek peyvên meh, heyîv, bedr tê xuyan. Laxer ev mezmûn di wateya tesewîfî û evînê da gelek caran kirîye hêmana helbesta xwe.

Dil **bedrê mûnîr** e 'îşqê gêra
Ayatê celal e şewqê vêra
Herdemê remeq ji zewqê dêra
Perwanesîfet meraqê pêra
Pêra nekirim ji xeberê ra

(muxemmes 1/1)

Mujde da me nesîmê ji **şepalê mehê rux**
Di sehergehê kerîmî bi **wîsalê mehê rux**
Ji kuşad dil bû xerîmê di **cemalê mehê rux**
Ji hêsed sohtî reqîbê çu **şemalê mehê rux**
Min dil perwaneyê şem'ê **delal e mehê rux**

(muxemmes 5/1)

Dam/Dav

Dafik û kemîn. Por û biskên yarê ji bo çivîka dilê yarê dav û bendekî xeternak e. Ku ketê jê xilasbûn diwar dibe, belkê jî jixwe naxwaze ku êdî jê xilas be. Çeng û perê wê tê şikandin û di nav davikê da êsîr dimîne. Di rêzemaalîkên edebî da bi giştî di gel zulf, xal û xetan ra tê dîtin. Xal wek qûtê nêçîrê zulf jî wek benda kemînê tê hizrîn. Wek nefesê emare di rêya tesewîfê da jî tê bikaranîn. (Pala, 2005:105).

Em dibînin ku di Laxer da jî ev wek mezmûneke sereke hatîye bicihkirin.

Ev Miksîyê Laxerî ku mest e
Sekran ji kewşera elest e
Yaran ji me ra ku 'eqd dibest e
Qeţ'a ku ji **davê** ew nerest e
Şeyda û cunûn e her demê ra

(muxemmes 1/5)

Murxê dilê 'uşşaqan şeyd in bi **damê zulfet**
Ji peykeranê qudsê şurîde bulbulê ra

(qesîde 2/4)

Bandora Melayê Cizîrî Li Ser Laxer

Tiştêkî gelekî asa ye ku kesayetîyên mîrateya edebîyatê di bin bandora hev da mane. Pêşrewan her dem peyrewên xwe di bin tesîra xwe da hiştine. Di edebîyata klasîk a kurdî da jî mînakên vê meseleya bandorkirin û binbandormayînê heye. Her çî qas peyrew jî tevahîya mîrateya pêşrewên xwe sûd wergire jî em dibînin ku xaseten di bin tesîra kesekî da dimîne şair û wî kesî jî xwe di hin alîyan da wek mînak digire. Laxer jî helbet jî tevahîya helbestkarên kurdî û her wiha jî şairên helbesta mîletên dî îstîfade kirîye.

Melayê Cizîrî ew gewreşair e ku kêma şairên kurdî hene ku di bin bandora helbesta wî da nemabin. Laxer jî zêdetirîn di bin tesîra Melayê Cizîrî da maye û şêla helbesta wî dewam kirîye. Çi di alîyê mezmûn û terkîban da çî jî di alîyê cuwankarîyên edebî da, di navbera helbesta her duyan da gelekî nêzikatî heye. Wî jî wekê Cizîrî bêtir xezel nivîsandine û mijar û babetên tesewîfî jî helbestên xwe ra kirîye kakil û naverok. Her wekê ku li jorê jî hatîye qalkirin Laxer ketibûye ber bayê eşqa helbesta Cizîrî û di helbestxwendina wî da gelekî serkeftî, awazxweş û ji dil bûye. Wî ew qas jî helbesta Melê hez kirîye ku texmîsek jî bo helbesteke Melê dinivîse:

Remzek ji nesîmê li çemen da û xweşî
Rabû ji xewê sebze û şebnem diweşî
Çendî xebitî dil ku biket seyr û neşî
“Nêrgîza mest û xeraman di sehergeh ku meşî
Bişkiftî sîfexunçe ji çara ereşî”

(texmîs 1/1)

Her du malikên dawî ji xezeleke Melayê Cizîrî ne. Heçî her sê malikên pêşî aydê Laxer in. Bi vî awayî li ser deh xezelên Melê texmîs hatîye avakirin.

Laxer di hin helbestên xwe yên dî da jî dide nîşan ku tesîra helbesta Melayê Cizîrî li ser şêweya helbesta wî zêde ye. Bo mînak:

Cizîrî:

Lew seher cewlan didit bayê sebayê rast û çep
Sosin û sinbul bi mestî bên semayê rast û çep (Cizîrî, 2007: 52)

Laxer:

Min sehergaha ezel dî meyfiroşan rast û çep
Reqs û best in tîn semayê dûş bi dûşan rast û çep

(xezel 3/1)

Dîsa di helbesteke xwe ya dî da Laxer ristina xwe gelekî şibandîye ya Melê û terkîb û mijara wî bi kar anîne:

Cizîrî:

Mişlî goyîn te rewan nal ji dilê miskînî tîn

Em nizanin tu çira her we dinalî şeb û roz (Cizîrî, 2007: 107)

Laxer:

Hişkmeta van remz û razan muşkilatê xemzeyan

Kî di vê 'esrê beyan ket bê 'eyan tîn roz û şeb

(xezel 4/8)

Di helbesteke xwe ya dî da peyva hûdûş ji xwe ra kirîye bingeh, ku ji vê jî dixuyê ku tesîra şêweya Cizîrî li ser Laxer pirr bûye.

Cizîrî:

Tu sehergeh bi temaşa were bazarê hûdûş

Lê te bê faîde azar-î nedît xarê hûdûş (Cizîrî, 2007: 69)

Laxer:

Wer temaşa carekî darê hûdûş

Çi newa têtin ji dîwarê hûdûş

(xezel 9/1)

Gava em derbirana “dil ji min bir” seh dîkin filhal helbesta Cizîrî tê bîra me. Bê guman Laxer jî ev îfade di du sê helbestên xwe da bi kar anîye. Ev jî emareyek e ku bandora Cizîrî ya li ser Laxer dide ber çav.

Cizîrî:

Dil ji min bir dîlberek zîba qeba

Çavxezal û pirşepal û mehlîqa (Cizîrî, 1986: 294).

Laxer:

Dil ji min bir nazenînê zerkulahe keç û rast

Şahê hûbban sorşêrînê pur sîpahe keç û rast

(xezel 5/1)

Her tişt li alîyekî, di xezelekê wî da malîkek heye ku em tê da rasterast rastî navê Melê tîn.

Roja 'esîrê Taħa mara meke feramûş

Sulţanê şedrê mehder feryadresê Melê ra

(qesîde 1/3)

Rêzemaalîkên li jêrê hatine rêzkirin ji wan çend emareyan in ku derfet dide me ku em eşkere pê serwext bin ka tesîra helbesta Melayê Cizîrî çend çêbûye li ser helbesta Laxer.

Cizîrî:

Îd e û herkes ji dîdara te lê pîroz e îd
Ez tinê mehrûmê dîdar im bi sed menzîl be'îd (Cizîrî, 2007: 91)

Laxer:

Îd e yarê xemkûsarê herkesê ba teyrê şad
Ezmê yarem xef dibînim her qitalê ên xerîb

(qesîde 2/4)

Cizîrî:

Bi dama muhbetê bend im
Xedenga firqetê dil nuht
Bi şubhê murxê nîmbismil
Di hev wertêm di xwînê da (Cizîrî, 2007: 36)

Laxer:

Wey muxbeçeyê can bir der dawî bi yek îşwe
Wek teyreki nîmbesmel mewta kirme ya Reb

(xezel 2/4)

Cizîrî:

Şah bi qesta kuştina min rim hejandin bêsebeb
Da me çesmê qehr û xesmê rim li dil da go edeb (Cizîrî, 2007: 47)

Laxer:

Çust û çapûk tên bi 'ezma kuştina tey Laxerî
Miksîya heq bû şehîdê meyfiroşan rast û çep

(xezel 3/7)

Cizîrî:

Şox û şengê zuhrerengê dil ji min bir dil ji min
Awirên heybetpilingê dil ji min bir dil ji min (Cizîrî, 2007: 166)

Laxerî:

Dil ji min bir muxbeçanê sîmendami çehregul
Çeşm û mestan cam di destan xemrenûşan rast û çep

(xezel 3/3)

Cizîrî:

Bi narê firqetê suhtim ji ferqê ser heta pê da
Xedenga xefletê nuhtim ji berqa lami'a tê daCizîrî, 2007: 36)

Laxer:

Dozexê hîcranê sohtim ez serî hetta qedem
Ah ji ber tîrên firaqê rûsîyahê keç û rast

(xezel 5/2)

Cizîrî:

Belko dîwar-i bi guh bin bi Xudê kî bi Xudê
Bi tu rengî nekirî eşkere esrarê hudûş(Cizîrî, 2007: 69)

Laxer:

Tu meke behsê hûdûşê ra bi kes
Şubh yar nîne êvarê hûdûş

(xezel 9/7)

Cizîrî:

Hin ji nik dêrê ve tên gesta kenîştê hin dîkin
Ne ji van im ney ji wan im min derê xemmar-i bes (Cizîrî, 2007: 110)

Laxer:

Naçim bi kenîştan û derê dêr û mesacid
Cuz meygedeyê rind û xeraban ra bidem bac

(xezel 11/4)

Cizîrî:

Dilberê îro seher avête cergê min du dox
Yek li sîne yek li dil da lew ji min tên ax û ox (Cizîrî, 2007: 86)

Laxer:

Seba îro xeber anî ji ahûya şepal û şûx
Nesîmê da me mizgînî ku dê bêtin helatên tûx

(qesîde 4/1)

Cizîrî:

Netrik û tayên bi rîşî ê di zêr in pê ve wîşî
Min du fêris dîn di pêşî murwe û insafî yox (Cizîrî, 2007: 86)

Laxer:

Eger Mehdî niye kî dê di vê 'esrê 'edalet ket
Cihan der hem û pur aşûb şer û fitne muruwwet yox

(qesîde 4/4)

Laxer bi şibandî û bi bindorbûnê nemaye, her wisa li ser xezeleka Mela
texmîsek jî nivîsiye ku ji vê jî dîyar dibe ku ew hem gelekî nêznasê helbesta Mela ye
hem jî heyran û peyeewekî wî ye.

Ev jî texmîsa Laxer e ku li ser xezeleka Mela nivîsiye û jê kifş e ku xwendina
dîwana Mela bandoreka mezin li ser helbesta Laxer hiştîye:

(٢-٧/١)

[TEXMÎS 1²]

Me'ûlu / Mefailun / Me'ûlu / Mefailun

1

Remzek ji nesîmê li çemen da û xweşî

Rabû ji xewê sebze û şebnem diweşî

Çendî xebitî dil ku biket seyr û neşî

"Nêrgiza mest û xeraman di sehergeh ku meşî

Bişkiftî şîfexunçe ji çara ereşî"

2

Hûrên di beheştê û perî cumle cema tèn
Zuhre reqîşî çeng û çexane bi xîna tèn
Xulxul dikevîtin çemenan têt bi newa tèn
“Şimşad bi meş sosin û sunbul bi sema tèn
Ey serwê xiraman ku tu carek bimeşî”

3

Çîn girtîye sirban ji seraser bi kef û kef
Xwînê weh dirêjin ku li şûran cemidî kef
Dunya bûye leylan ji lixaban diwerit kef
“Rom û ‘Ecemî girtîye oxilme bi şef şef
Cohtê Moxulan hatine cengê Hebeşî”

4

Weşfê di cemala te bû ewwel ku sebeq da
Teşîn ji ustadê kelimê weh bi heq da
Bawer ne meha bedrê bi enguştê du şeq da
“Wek zerre herê sîne ji mihra te şefeq da
Bû şuhreya âfaqê bi xurşîdê weşî”

5

Xal û nuqt û ‘enber û miskê te fişandî
Yek nuqte nedî kes qelemê sehwê kişandî
Kafûre kirî şefhe sewadê neqîşandî
“Kê destê ji qudret weh kişandî weh reşandî
Qewsê du hîlalan li beyazê bireşî”

6

Hindî ku hebin xûb û zerif her di xemî ne
Derxûnê ceger pareyê derd û elemî ne
Wek şehde hebin da’î çi hacet qesemî ne
“Çendan te but û latê nîşarê qedemî ne
‘İcazê meke vê tu ji nesla Qereşî”

7

Gazindê ji derd û eleman qet meke êdî
Ev ʔalî’ û bextê we mubarek te li kê dî?
Meşûlê muradê me ji tîra bi çepê dî
“Ey dil ji kevanê helek extermê şehîd î
Minnet ku tu extermê yî qewsê biweşî”

8

Her gezme û awir ku ji çavên te bi kil hat
Min sîne hedef da ber û yek yek ne bi tîl hat
Ahek me nehişt sebr û sukûn bê tehemil hat
Derba cegerê bû ku me ev nale ji dil hat
Ma ah û fixanan dikirit kes ji xweşî

9

Bê keştî li ber behrê fîraqê erixîm ez
Xewfek me hebû lew bi wîsalê perixîm ez
Bîhnek ji wîsalê me bihîst û kerixîm ez
Wek tûle li pey mûçe li dorê çerixîm ez
Çix kir me hebîbê go:Tu narî biqeqî

10

Laxer di zemanê xwe di şî'rê tu 'Ela yî
Çendî te hebin da x û birîn têki bela yî
Rengîn î ji derd û eleman şubhê Wela yî
"Ella çî tîbî'etbeşer î xwe ne Mela yî
Vê cewr û cefayê tu peyapey dikeşî"

Encam

Yek ji mîrektîyên Kurdistanê ya ku bi çend sedsalan dewam kirîye û ku hê jî şûnmîrektîya xwe didomîne Mîrektîya Miksê ye. Di rêveberî û civaksazîya xwe da mîrektîyeke xurt û berfireh bûye. Di dema Osmanî û di serê sedsala bîstemîn da bi mîr û begên xwe ve di dîrokê da cihekî muhîm girtîye. Vê herêmê bi çend alîyan ve bala lêkolîneran kişandîye. Hêla ilm û edebîyatê yek ji van hêlan e. Wek ku tê zanîn, di heyama mîrektîyên Kurdistanê da ne tenê rêveberîya sîyasî ya biserûber derencamên serfirazîyê bi xwe ra anîne, her wisa vê desthilatdarîya xweser di pergala jîyana civakî û perwerdehiyê da jî kirîye ku gelek pêşketin û geşedanên berçav biqewimin û îstîqrar û xweşîyê bide wî miletî.

Mîrektîya Miksê jî bi xêra vê pergala rêveberîyê bûye derfet ku li herêmê çand û edebîyateke xas bigeşide û daneheva ilm û irfanê pêk were. Medrese û tekya vebûne; alim, arif û şair gihîştine. Lewma jî ji huner, edebîyat, çand û zimên ra asoyên dorfireh û rêyên kêrhatî peyda bûne. Ji ber vê çendê jî ji herêmê gelek alim û helbestkarên ku li dû xwe şop, berhem, çîrok û peyrew hiştine û çûne, derketine. Feqîyê Teyran, Elîyê Teremaxî, Wedaî, Melayê Arwasî, Şefîk Arwasî, Hemzeyê Miksî; seyda û alimên Medreseya Mîr Hesênê Welî; şêx û meşayîxên terîqa neqşibendî ya ekola Erwasê çend mînakên sereke ne ku meriv dikare bide ber gotinê.

Wek çîrûskeka mîrateya edebiyata klasîk û wek alim û şairekî mutesewifekî, Laxer jî ji herêma Miksê ye. Ew di dawîya sedsala nozdemîn û di serê sedsala bîstemîn da jîyaye. Dora 66 salan umir kirîye û di sala 1927ê mîladî da wefat kirîye. Gora wî niha

li gundê Sêvistanîyê ye, ku ev nav vêga di nav xelkê deverê da wek Zivistanî tê bilêvkirin. Ji vî gundî ra her wisa bi tirkî Elmalıköy tê gotin û ev gund li ser Artemêt/Edremîta Wanê ye.

Wek kes û seyda, bi navê Mela Umerê Aşiq an jî Mela Umerê Tînîsîyê Miksî tê zanîn, bes lew ku di helbestên xwe da zêdetir mexlesa Laxer bi kar anîye, wek şair Laxer tê zanîn. Ew helbestvanekî klasîk e û temayên helbesta wî tesewîfî, dînî, evînî û siruştî ne. Ji gelek şairan binbandor bûye, lê belê ew zehftirîn di bin tesîra Melayê Cizîrî da maye. Gelek terkîb, hevoksazî û temayên helbesta wî dişibin ên Cizîrî. Her wisa li ser xezelaka Mela texmîseka wî heye. Lewma jî wî xwe mîna peyrewekî Melê dîtîye û rêya wî şopandîya.

Çavkanî

1. Cizîrî, M. (?). *Dîwan*, İstanbul: Fırat Yayınları.
2. ----- (2007) *Dîwan*, Arif Zêrevan (Transkripsiyon). Hewlêr: Aras.
3. Dêreşî, Seîd (2011). *Dîwana Feqîyê Teyran*, Dîyarbakır: Lis.
4. Doskî, T. Î., Şemrexî, H. (2011). *Perçeyek Ji dîwana Laxerî*, Duhok: Spîrêz.
5. Epözdemir, Ş. (2015). *Medreseyên Kurdistanê*, İstanbul: Nûbihar.
6. Îcazetname, (1886). *Îcazetnameya Laxer*, Arşîva Mela Evdilmecîd
7. Sezer, M. (2016). *Dîwanya Seyfîyê Şoşî*, Teza Mastirê ya neçapkirî. Mardin, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî.
8. Taşkın, H. (2017, *Arşîva Sîpanî*, Dengê Mela Evdilmecîd. Wan: Nûbihar Komele
9. Yıldırım, K. (2010). *Ehmedê Xanî, Mem û Zîn, Çeviri ve Kavramsal Tahlil*, İstanbul: Avesta.
10. Yılmaz, H. (2019), *Dîwana Laxer / Mela Umerê Aşiq, Teza Mastirê ya Neçapkirî*,
11. Mardin, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî.
12. Zivingî, M. E. (2013). *Gerdenîya Gewherî (Şerha Dîwana Melayê Cizîrî)*, Emîn Narozî (wer.). İstanbul: Avesta.

Pêvek 1: Gora Mela Umerê Aşiq (Laxer), Gundê Zivistanî, Artemêta Wanê
(Werger: *Mela Umerê Aşiq yê Muksî yê ku bi mexlesa Laxer meşhur bûye*)

Perawêz:

- (1) TÎD “Ev Miksîyê Laxerî ku mest e”
- (2) Ev texmîsa şî’rekî Melayê Cizîrî ye û tenê di destxeta Mela Evdilmecîd da heye.

تأثير الملا الجزيري على شعراء الكرد لاغري: الملا عمر العاشق نموذجاً

الملخص:

يُعد الملا احمد الجزيري شيخ شعراء الكرد الذي ترك تأثيره على أغلب الشعراء الكرد الذين جاءوا من بعده، وذلك بسبب اسلوبه الراقى والمتميز في نظم الشعر. تلقي هذه الدراسة الضوء على تأثير الملا جزيري على أحد الشعراء الكرد وهو الملا عمر المكسي الملقب بـ(لاغر=هزيل)، ينتمي هذا الشاعر الى جيل شعراء نهاية القرن الثامن عشر الميلادي، ومن خلال الاطلاع على اشعاره يظهر بانه قد تأثر الى حد بعيد باشعار الملا جزيري بحيث يصعب في العديد من المرات التفريق بينهما.

الكلمات الدالة: لاغري، ملا عمر العاشق، الادب الكلاسيكي، ديوان، التصوف

Melayê Cizîrî's Influence On Kurdish Poets Sample: Laxer/Mela Umerê Aşiq

Abstract:

As one of the poets of kurdish classic literature, Laxer lived in the begin of 19th century and the first half time of 20th century (1866? – 1927). He was born in a village named Tînîs of Miks/Bahçesaray. His tomb is now in a Van Edremit's village named Sêvistanî/Zivistanî. He comes from a mullah family and the base of his family goes to Behdînan region.

As a religious pupil, he went to some famous madrasahs such as Mîr Hesenê Welî, Sor and Arwas. He was related to Naqşî tarîq and in the terms of literary he was extremely affected by Melayê Cizîrî who was the greatest poet of kurdish classic literature. His poetica is consisted of mistisizm of İslam, religion, love and natural affects. One day his diwan was exposed to a rain flood and mostly damaged during the time of his son. However, one arabic, one persian and twenty eight kurdish, in total thirty poems were rescued and they were rewritten again by his son. Thus he has been considered as a crucial poet in the history of kurdish literature of classic.

He is known as Mela Umrê Aşiq or Mela Umerê Tînîsî in public, but because that he used Laxer as his nickname through his poems, he is named and known poet Laxer in the area of literature.

Through this article we will give knowledge about his life and poetry. Also the fact that how he was affected by Melê will be the most matter of this work.

Keywords: Lagher, Mala Omer Ashiq, Classic Literature, Contribution, Mysticim

